

Goudkoorts

Hans van Heesch

www.bestelmijnboek.nl

© 2022 Hans van Heesch

ISBN 978-94-6247-300-3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INLEIDING

De industriële revolutie betekende niet alleen een revolutie op technisch gebied, ze maakte de weg vrij voor nieuwe zienswijzen, nieuwe kansen, nieuwe mogelijkheden. Dat gold zeker ook voor Nederland. Een land met een wat eigenzinnig volk, waarvan de meesten gevangen zaten in een cocon van marode en afkomst, welke als grauwe sluier over het leven was gedrapeerd. Wie voor een dubbeltje geboren werd, zou nu eenmaal nooit een kwartje worden.

Maar de grote vooruitgang in de negentiende eeuw zette de deur naar een nieuw perspectief op een kier, toonde het licht van een ander tijdsgewricht en de transformatie die daarbij hoorde. Met het verstrijken der jaren ging die deur steeds verder open, en bij de Nederlander veranderde langzaam maar zeker de kijk op de wereld.

Dat proces ging ook niet voorbij aan de harde wereld van de Jordaan. De Amsterdamse buurt werd in de eerste helft van de negentiende eeuw bevolkt door arbeiders, mensen van eenvoudige komaf, mensen zonder scholing ook, die een sober leven leidden en vooral niet te gek deden. Zo was het op de meeste plaatsen in Nederland. Vrijbuiters en andersdenkenden waren al snel zonderling en kwamen buiten de maatschappij te staan.

In die tijd wordt Lieke, de hoofdpersoon van deze roman, volwassen. Op dit breukvlak van een oud en nieuw tijdsgewricht worstelt zij met haar afkomst en het dwingende keurslijf waarin zij door haar familie en omgeving is geduwd. Gestimuleerd door grote maatschappelijke veranderingen, kan ze dit maar moeilijk vereenzelvigen met haar vrijzinnige kijk op het leven.

Ook in die droefgeestige tijd zorgde de onstuimigheid van de jeugd voor een onbedwingbare dynamiek die de samenleving voorgoed zou veranderen. Lieke personifieert daarin de evolutie van de mens, die door zijn eeuwige vooruitgang onophoudelijk een kloof creëert tussen jong en oud. Een kloof die alleen met liefde kan worden aanvaard.

1

Amsterdam, 1 april 1829

Op de tweede verdieping van het achterhuis aan de Tweede Rozendwarstraat vecht Dirkje de Keizer, een jochie van anderhalf, op het kleinste van de twee slaapkamertjes, voor zijn prille leven. Vanochtend is de dokter geweest omdat het hummeltje al twee dagen ernstige diarree heeft. Eigenlijk was het tot voor kort nog een zuigeling. Zijn moeder Cato de Keizer besloot enkele weken geleden dat ze met de kleine Dirk zo langzamerhand maar eens moest stoppen met borstvoeding. Nu ze aan de vooravond stond van de bevalling van haar tweede kind, had één of ander natuurlijk instinct haar doen beseffen dat haar lichaam zich moest opmaken voor de komst van haar jongste vrucht. Haar voeding zou straks niet meer voor Dirkje zijn. Beetje voor beetje bouwt ze af. Het bezorgt Cato extra druk op haar borsten. Met stevige bandages is de pijnlijke stuwing te hebben. Na een week wordt de pijn al minder. Dirkje eet vanaf dan volledig met de pot mee.

Hoewel Cato het water voor de bereiding van het eten altijd kookt, raakt het kleine mannetje toch op de één of andere manier aan de diarree. Hij moet ook overgeven. Het bezorgt het kleine jochie een bleek ingevallen gezicht. Toen hij gisteren met zielige, holle ogen zijn moeder bijna smekend aankeek, besloot ze toch maar de dokter te laten komen. Pas vandaag komt hij dan eindelijk langs, maar de toestand van Dirkje is aanmerkelijk verder verslechterd.

‘Heeft hij water gedronken, mevrouw De Keizer? Wat heeft hij gegeten?’, zijn de eerste vragen van de dokter.

‘Hetzelfde als wij’, stamelt Cato. ‘Wij drinken alleen gekookt water. We aten drie dagen hutspot. Met jus van een klein stukje uitgebakken spek. We hebben geen geld voor vlees. Het enige wat Dirkje anders heeft gegeten dan mijn man en ik, is een paar rauwe worteltjes. Die geef ik hem wel vaker. Dat is goed voor hem want er komen weer wat tandjes door. Dan huilt hij veel minder.’

‘Toch kunnen die worteltjes best wel eens de oorzaak zijn!’, zegt de jonge arts verwijtend. ‘Heb je de worteltjes gewassen?’

‘Ja, natuurlijk!’

‘Als het waswater niet gekookt is geweest, is het erg waarschijnlijk dat hij door het eten van, met vervuild water gewassen worteltjes, die diarree heeft opgelopen. Het water in de stad is ongezond voor zuigelingen en de allerjongste

kinderen. Dat moet u toch weten. Zeker nu het dit voorjaar al vroeg zo warm is, kan het ernstige ziektes veroorzaken.'

'Nee!', snikt Cato. 'Daar heb ik nooit bij stil gestaan. Ik heb het zand er af gespoeld. Het spijt me, het is mijn schuld. Wordt hij nog beter? Kunt u hem alstublieft nog beter maken?', smeekt ze.

Met een kreunende zucht leunt de hoogzwangere Cato vervolgens met twee handen op de eettafel en kijkt de dokter met vragende blik aan.

'Dirkje moet iedere twee uur worden gewekt om gekookt lauw water te drinken met daar een klein schepje suiker in opgelost en een snufje zout. Ik denk wel dat hij dan opknapt. Maar kunt u, in uw hoogzwangere toestand, zelf nog wel goed voor hem zorgen ... en voor uzelf? Wanneer gaat u bevallen?'

'Oh, dat kan ieder moment zijn, heeft de vroedvrouw gezegd, en dat is alweer een paar dagen geleden dus het had al gebeurd moeten zijn.'

'Kan uw man niet thuis blijven en die laatste dagen voor de bevalling voor jullie zorgen?'

'Nee, dat kan niet. We kunnen het geld niet missen. En als hij van zijn werk wegblijft zal hij misschien ontslagen worden.'

'Weet u wat?', reageert de dokter, 'Ik zal op kosten van de stad een bakervrouw sturen, dan kan die voor Dirkje zorgen en alles voor de bevalling voorbereiden.' Daarop vertrekt de dokter, door Cato na geroepen met 'Dank u dokter, dank u!'

Cato kookt keurig om de twee uur wat water en geeft het met een opgelost schepje suiker en een snufje zout aan Dirkje.

Hendrik de Keizer komt laat thuis van zijn werk. Het was een vermoeiende dag en hij is doodop. Het werk op de bouw is zwaar. Hij helpt mee aan de sloop van de 'Jan Rooden poorttoren'. Het is gevaarlijk werk. De toren is erg hoog en de houtconstructie die voor het verband in het metselwerk zorgt is totaal vermolmd en verrot. Hendrik heeft, ondanks de door regen glad geworden balken, een paar riskante spanten weg kunnen halen. Hij is er eigenlijk te moe voor, maar desondanks neemt hij gedurende de nacht twee keer de taak van Lieke over en maakt suikerwater voor Dirkje klaar. Als het tot lauwwarm is afgekoeld geeft hij het hem te drinken. 's Ochtends gaat Hendrik alweer heel vroeg naar zijn werk en staat Cato er opnieuw alleen voor.

Als de Westertoren zeven keer slaat wordt er op de deur geklopt. Vermoeid van de combinatie van een zware nacht en de laatste dagen van haar zwangerschap, opent Cato de deur.

'Hallo, ik ben Maria' zegt een vrouw die, met een kind van een jaar of zeven, aan de deur staat.

Cato kijkt haar verbaasd aan.

'Bent u mevrouw De Keizer? De dokter heeft me gezegd dat ik u moest helpen met de voorbereiding van de bevalling en de verzorging van uw kind.'

'Ooohh. Dan ben jij de bakervrouw. Kom binnen, ik ben Cato.'

Moeizaam loopt Cato naar binnen en er klinkt een bevrijdende zucht als ze aan tafel gaat zitten. Ze nodigt Maria en het meisje uit hetzelfde te doen.

'Dit is mijn dochter. Ik kom de voorbereidingen doen voor de bevalling, en de dokter had me ook gezegd dat er een ziek kind is dat iedere twee uur suikerwater moet drinken. Hij heeft me uitgelegd dat als het wat beter gaat ik telkens wat meer mag geven.'

'Dirkje ligt boven. Ik heb hem net suikerwater gegeven.'

'Mooi,' zegt Maria, 'dan zal ik eerst beginnen met schoonmaken en opruimen.'

'Vind je het erg dat ik naar boven ga en nog even op bed ga liggen?'

'Nee hoor, doe maar. Als ik iets niet kan vinden vraag ik het wel. Had ik je al voorgesteld aan mijn dochter? Ze heet Lonneke en ze helpt me met wat verstelwerk dat ik bij me heb. Ze is heel nijver en je zult geen last van haar hebben. Mijn oudere kinderen zitten op school en de oudste werkt al. Ik loop even met je mee zodat je me de kamers kunt wijzen en om te zien hoe het met Dirkje is.' Dirkje slaapt, maar desondanks ziet Maria onmiddellijk dat zijn ogen diep en hol in zijn ingevallen gezichtje liggen. Ze gaat naar beneden en zet water op voor de was. Een uurtje later als de was in de tobbe met warm water staat te weken, gaat ze met gekookt suikerwater naar boven en neemt Dirkje op de arm om hem wat te drinken te geven. Het jochie heeft niet eens meer de kracht om te huilen. Telkens als hij van Maria het vocht krijgt aangeboden, wordt hij half wakker en opent zijn ogen niet verder dan een spleetje. Als hij het suikerwater aan zijn lippen voelt, werkt hij het gulzig naar binnen. Alles blijft binnen en de bakervrouw mag de hoeveelheid vocht de volgende keren in hele kleine stapjes verhogen. Die Dirkje gaat het wel halen denkt ze. Met een glimlach op haar gezicht sluit Maria de deur achter zich om de trap af te gaan. Tegelijkertijd hoort ze achter de deur van de iets grotere slaapkamer een angstige gil. Ze klopt op de deur, maar er komt geen reactie behalve kreunen en zuchten van Cato. Resoluut stapt ze naar binnen. Even moet ze wennen aan de duisternis. Het kleine raampje in de gevel kijkt uit op de blinde muur van een tegenover gelegen woning en laat nauwelijks licht binnen. In het schemerdonker ziet Ma-

ria de verschrikte ogen, in het van pijn vertrokken gezicht van Cato. Als ze de dekens wegslaat, ziet ze een enorme plas helder vruchtwater vermengd met bloedsporen. De vliezen zijn zojuist gebroken, beseft ze. De weeën zijn zeer heftig en Cato zucht en steunt. Maria pakt Cato's hand vast.

'Even volhouden Cato!', zegt ze bemoedigend. 'Ik ga de vroedvrouw halen en ik ben binnen een paar minuten terug.'

Toch duurt het nog een kwartier voor ze, zonder vroedvrouw, terug komt. Cato gilt het uit van de pijn en ligt in foetushouding, met de armen om haar knieën geslagen, hevig schokkend op haar bed.

'Ik heb beneden water op het vuur gezet. De vroedvrouw kan ieder moment komen', zegt ze met zoveel mogelijk rust in haar stem.

Als er weer een wee komt gaat de gil bij Maria door merg en been.

'Doorademen Cato. Doorademen en ontspannen. Probeer te ontspannen.'

Eindelijk arriveert de vroedvrouw. Ze betast Cato's buik en inspecteert de ontsluiting. Ze komt tot de zorgelijke conclusie dat het een stuitligging is.

'Je ontsluiting is volledig Cato, maar ik zal je toch moeten helpen, want je kindje ligt een beetje moeilijk voor het geboortekanaal. Ik moet de ligging een beetje manipuleren. Je moet niet schrikken van wat ik doe, hoor. Vertrouw me, het komt goed.'

Cato knikt dat ze het begrepen heeft, maar de angst gaat niet uit haar ogen. Direct na een wee, werkt de vroedvrouw eerst één en daarna het andere voetje het geboortekanaal in. Bij de volgende wee brengt ze de beentjes naar buiten.

'Nu even zuchten en concentreren op je ademhaling, Cato. Maar als de volgende wee op zijn hoogtepunt komt, moet je persen met alles wat je in je hebt. En dan bedoel ik echt persen, uit alle macht anders krijg ik jouw kindje nooit naar buiten. Maar geen zorgen hè, het komt echt goed, als je maar perst.'

Dan dient de volgende wee zich aan.

'Knijp maar in mijn hand', zegt Maria. 'Nog heel even op je adem letten en als je dat niet meer kunt, moet je met volle kracht persen! Druk je kind naar buiten zodat het kan gaan ademen. Je kunt het! Ik weet het. Ik voel het. Je kunt het!', drukt ze Cato op het hart.

En Cato perst. Uit alle macht. De vroedvrouw trekt de voetjes naar buiten, maar het hoofdje blijft steken.

'Persen, potverdorie!' schreeuwt de vroedvrouw haar toe. 'Persen, potverdorie. Uit alle macht persen. Nu!'

De vroedvrouw helpt met stevige druk op de onderbuik. Dan, plotseling, alsof er geen enkele weerstand meer is, glijdt het hoofdje als laatste door de nauwe opening van de bekkenbodem en een tel later is het kind buiten.

'Proficiat Cato. Het is een meisje', zegt de vroedvrouw.

Maria knijpt Cato bemoedigend in haar hand en deeft het zweet van haar gezicht. Cato lacht en huilt tegelijk. Door haar tranen heen ziet ze hoe de vroedvrouw de baby aan haar enkelletjes optilt, haar mondje inspecteert en dan zachtjes op het ruggetje klopt. Als het stil blijft, loopt de spanning in het kleine kamertje op. De vroedvrouw klopt wat harder maar het blijft stil en de spanning is inmiddels te snijden. Nog meer klopjes en dan volgt er eindelijk een voorzichtig kijke. En dan nog een en nog een. Na even gaan de kikjes over in luid gekrijs. De spanning in het kamertje is gebroken. Cato kan weer lachen.

'Goed zo, schreeuw maar!', moedigt de vroedvrouw de baby aan, terwijl ze die ondertussen met een warme handdoek schoon wrijft. Als de baby droog en schoon is legt ze haar terug op de borst van haar moeder.

'Dag mijn lieve Lieke', zegt Cato dan met een enigszins gebroken stem tegen het prille leven dat op haar ligt. Ze wrijft zachtjes met haar neus over het bolletje van de baby.

'Je ruikt lekker, Lieke. Mijn lieve meisje, mijn trots. Mijn Lieke', en Cato snuift nog een keer met haar neus over het hoofdje van het nieuwe mensje.

'Ik ga even naar Dirkje kijken', zegt Maria dan.

'Aaaaaiih', klinkt even later een vreselijke vrouwengil uit de overloop.

Als de deur weer open gaat komt Maria met een wit vertrokken gezicht Cato's kamer binnen.

'Je man is denk al thuis van zijn werk. Het spijt me van die harde gil. Ik schrok. Ik verwachtte niemand in Dirkjes kamer en toen was er ineens een man met Dirkje in zijn armen. Pas een seconde later zag ik dat mijn dochter Lonneke er ook achter stond en besepte ik dat de man jouw man, moest zijn.'

Achter Maria komt Hendrik binnen met een bedremmelde Lonneke bedeesd achter zich. Hij heeft Dirkje op zijn arm. Het mannetje lijkt weer redelijk tierig.

'Nee, ik moet zeggen dat het me spijt', zegt hij. 'Toen ik thuis kwam hoorde ik de barennsnood van Cato. Ik keek even voorzichtig om het hoekje van de deur en zag drie vrouwen die tot het uiterste gingen om mijn tweede kind ter wereld te brengen. Hier was geen plaats voor mij, voelde ik wel aan. Ik kon hieraan niets bijdragen en het kamertje was vol genoeg. Jullie waren zo druk bezig dat ik dacht dat ik mijn energie beter aan Dirkje kon besteden. Ik ben suikerwater

gaan maken en ben met Lonneke naar boven gekomen om het hem te geven. Ik heb me niet eens aan de dames voorgesteld. Ik ben Hendrik.'

'Is het goed met Dirkje,' vraagt Cato.

'Maak je geen zorgen. Hij heeft geen koorts meer, denk ik. En hij kijkt helder uit zijn ogen... En? Hier alles goed? Ik hoorde een baby schreeuwen.'

'Ja. Ja natuurlijk. Kijk hier maar Hendrik' zegt Cato. 'Ik heb je, zoals jij dat noemt, een wicht gebaard. En zoals jij wilde, heb ik het Lieke genoemd. Ben maar trots papa! Je hebt nu een jongen en een meisje. Een rijkeluiswens toch? Een jongen om het geslacht en ons inkomen veilig te stellen en een meisje voor de zorg van onze oude dag.'

Teder laat Hendrik zijn vrije hand strelend over het wangetje van Lieke glijden. Hij kust Cato op haar wang.

'Zo moet je niet praten, Cato. Je weet best dat ik gek ben op kinderen. Jongen of meisje is voor mij geen verschil. Ik ben trots op jou, Cato. Trots dat je mij het leven van Lieke schenkt. Zelf moet je ook trots zijn. Dit heb je echt zelf verdiend.'

Amsterdam 1832

Lieke is drie-en-een-half jaar oud en blijkt inmiddels zeer ondernemend. Cato heeft haar handen vol aan het kleine meisje. Zeker nu ze naast haar gewone werk, bestaande uit het wassen en strijken voor enkele gegoede families van de stad, ook nog de zorg heeft over Hendrika, die vorig jaar is geboren. Hendrika is vernoemd naar de moeder van Hendrik. Hendrik zelf is vernoemd naar zijn opa die ook Hendrik heette. Lieke is vernoemd naar de moeder van Cato, terwijl Dirkje zijn naam dankt aan de vader van Hendrik.

Jan de Greef is als architect en directeur in dienst van het 'Stads-fabrieksambt', de bouwkundige afdeling van het stadsbestuur van Amsterdam. Liekes vader Hendrik is op voorspraak van deze Jan de Greef gevraagd in dienst te treden van een door De Greef gecontracteerd bouwbedrijf dat de bestaande Armbrug moet slopen en vervangen door een nieuwe. De Armbrug is de verbinding over de Oudezijds kolk vanaf de Oudezijds Armsteeg naar de Vredenburgsteeg. Met de sloop van de Jan Roodenpoortstoren, was Hendrik bij de directeur al opgevallen door zijn doortastende aanpak van gevaarlijke en moeilijke klussen. Dat zou bij dit lastige brugproject ook goed van pas kunnen komen. Eigenlijk heeft het stadsbestuur van Amsterdam het geld niet voor dit project,

maar als het niet wordt aangepakt, zullen er ongetwijfeld ongelukken gebeuren, weet De Greef. Door een listige manier van aanbesteden, kan de oude krakkemikkige houten brug alsnog, tegen minimale kosten, worden vervangen door een soortgelijke brug en nu zelfs met een beweegbaar middendeel. De Greef beseft dat de aannemer alles zal doen om het werk zo snel en goedkoop mogelijk uit te voeren. Dat is eigenlijk een garantie dat de aannemer het minder nauw zal nemen met de kwaliteit van bouwvallers en materialen. De Greef drukt Hendrik in een persoonlijk gesprek op het hart dat hij als vakman moet blijven waken over de kwaliteit. Voor Hendrik is het daarmee een lastige klus. Hij staat nu tussen twee vuren. Er wordt hem opgelegd goed en veilig werk te leveren, maar de aannemer bij wie hij nu in dienst is, wil juist geld besparen en zal eerder selecteren op prijs dan op kwaliteit. Deze aannemer blijkt ook slim en door de matige omschrijvingen in het projectcontract van het 'Stadsfabrieksambt' is er ruimte voor interpretatie. Ondanks Hendriks alertheid wordt de brug minder deugdelijk gebouwd dan wenselijk. Het is tegen de zin van Hendrik maar het contract laat de aannemer die ruimte en Hendrik kan er niets aan veranderen. De directeur geeft hem er gelukkig niet de schuld van.

'Weet je Hendrik' zegt hij, 'de Stad Amsterdam, zit financieel in moeilijk vaarwater. Ze is allang blij dat de brug wordt vervangen. Alles is beter dan de oude brug. Dan maar accepteren dat de nieuwe een minder lang leven beschoren zal zijn... Het is goed zo! Je hebt je best gedaan, en zonder jou was het echt nog veel beroerder geworden.'

De armlastigheid van de stad is ontstaan doordat men gedurende de afgelopen eeuwen structureel in onderhoud tekort is geschoten. Amsterdam moet nu een haast onmogelijke inhaalslag maken. En dat terwijl de stad het al moeilijk genoeg heeft met de alsmaar nieuwe uitbereidingen die gerealiseerd moeten worden. Het droeve gevolg is dat in de binnenstad de aanleg van deugdelijke sanitaire voorzieningen is uitgebleven en dat het hele grachtenstelsel aan het dichtslippen is doordat iedereen het systeem als beerput gebruikt. De binnenstad stinkt. De welgestelde inwoners kiezen er voor om zoveel mogelijk op hun buitenhuizen buiten de stadsgrenzen te verblijven. De binnenstad wordt langzaam één groot open riool en, op de Amstel en de grote doorgaande grachten na, is het één smerige stinkende bende. Artsen en doktoren waarschuwen dat dit tot ziektes en rattenplagen zal leiden. In raadsvergaderingen wordt die noodzaak er iets aan te doen wel door sommigen voorzichtig beaamd, maar

niemand maakt er uiteindelijk geld vrij om het daadwerkelijk aan te pakken. Geen wonder dat de uit Azië opgerukte cholera dit jaar ook in Amsterdam toeslaat.

Cato weet uit haar ervaring door de ziekte van Dirkje, dat het koken van water noodzakelijk is om ziektes buiten te houden. Nu is ze opnieuw hoogzwanger en aan het begin van de cholera-uitbraak wordt Carola geboren. Cato drukt de bakervrouw Elsa op het hart er goed op te letten dat al het water grondig gekookt wordt, zodat diarree en cholera buiten de deur blijven.

‘Laat me niet lachen mevrouw Cato. Dat zeggen ze alleen maar om iedereen zoet te houden. Ik ben zelf al vijf keer moeder en ik ken het klappen van de zweep wel. Ik hecht geen enkele waarde aan de uitspraken van die nieuwerwetse doktoren. Ze zeggen dit alleen maar omdat ze dan geen nieuwe waterleiding aan hoeven te leggen in de Jordaan.’

‘Maar ik heb het zelf ervaren met Dirkje! Hij is zo ziek geweest’, werpt ze tegen. ‘Jij gelooft die fabeltjes van onze dokter zeker? Nou ik niet. Na het koken stinkt het water nog net zo smerig. Maar troost je, ik zal het koken hoor, als dat van jou persé moet.’

Elsa doet enigszins mopperend haar werk, en kookt telkens al het water dat voor eten en drinken wordt gebruikt. Niemand wordt ziek.

Dirk is inmiddels een ondernemend jochie van vijf jaar oud en speelt zo nu en dan bij het buurjongetje van beneden. Als in dat gezin de cholera toeslaat kan het niet uitblijven of Dirk wordt een dag later ook ziek. Binnen een paar uur braakt Dirk uitsluitend nog gal, terwijl een bijna onstuitbare stroom waterig dunne ontlasting zijn lichaam uitdroogt. Zijn gelaatskleur is de laatste paar uur akelig blauw geworden. De haastig gealarmeerde dokter kan hem deze keer niet redden. Dirk overlijdt nog dezelfde nacht.

Lieke, ondanks dat ze pas drieënhalve jaar oud is, zal de periode van droefenis en ellende die zich nu van het gezin meester maakt, haar leven lang niet meer vergeten. Haar moeder heeft weken lang onvoorspelbare huilbuien. Toch beseft Cato dat ze, ondanks Dirks overlijden, de plicht heeft om voor Lieke, Hendrika en Carola te zorgen. Om boodschappen, huur en turf te kunnen betalen moeten Hendrik en zij gewoon blijven werken. Maar voor met name Cato valt dat erg zwaar. Regelmatig moet ze stoppen met de strijk omdat ze door haar tranen heen niet meer ziet of ze valse plooiën strijkt. Hendrik ondergaat in die periode qua karakter een totale verandering. Van een joviale hardwerkende

man wordt hij zeer zwijgzaam. Hij geeft Cato zelden die bemoedigende knuffel die ze eigenlijk nodig heeft. Het worden twee eenzame individuen, ieder in hun eigen schulp. Niet dat ze ooit ruzie hebben maar toch zijn ze elkaar een beetje kwijt. Het duurt bijna drie jaar voordat de situatie weer enigszins terugkeert naar iets dat lijkt op een normaal huwelijk. Dat is voorjaar 1835. De nieuwe band die tussen Cato en Hendrik is ontstaan leidt in december van dat jaar tot de geboorte van Elsje en in april 1837 bevalt Cato van een zoon die ze Geert noemen.

Amsterdam, zomer 1839

Nu Lieke tien jaar oud is, zijn Cato en Hendrik van mening dat hun oudste dochter wijs en sterk genoeg is om haar bijdrage aan het gezin te leveren. Met drie klassen Katholieke Lagere School, op de Sint Vincentius School aan de Nieuwe Leliestraat, kan de leergierige Lieke inmiddels aardig goed lezen, schrijven en rekenen. Voor een meisje moet dat genoeg zijn, had Hendrik gezegd. Na afronding van het schooljaar gaat ze vanaf begin augustus onder de hoede van moeder aan het werk in het huishouden. Op de eerste plaats krijgt ze de dagelijkse zorg voor de vier jongere kinderen en doet ze de routinematige zaken in het huishouden. Als ze daar een beetje aan gewend is, krijgt ze ook de taak mee te helpen met het wassen en strijken voor de klanten van moeder. Lieke ondergaat haar lot gelaten. Zo gaat het in de Jordaan nu eenmaal. De meisjes, zeker het oudste, helpen in het gezin. Ze heeft zelfs geluk gehad dat haar vader haar drie klassen naar school heeft laten gaan. Veel meisjes gaan in deze arme buurt niet naar school.

De zorg voor de kinderen gaat Lieke goed af. Als 's ochtends de Westertoren zes uur slaat, staat ze op om de kachel aan te stoken en water op te zetten voor thee en melk voor pap. Dan gaat ze de kleintjes helpen met aankleden. Hendrika en Carola kunnen met acht en zeven jaar al aardig voor zichzelf zorgen, maar de jongste twee, Els en Geert, vergen duidelijk meer tijd en aandacht. De kinderen bezorgen Lieke veel lol en ze is graag met ze bezig. Ze heeft er blijkbaar gevoel voor en ondanks het beperkte leeftijdsverschil heeft ze vat op de kinderen ook op de oudere twee. Het werk voor mama's klanten bevalt haar duidelijk minder, maar mopperen doet ze zelden. Toch, als ze na een buitengewoon warme dag op een zwoele onweersachtige septemberavond, boven het met gloeiende kooltjes verwarmde strijkijzer, letterlijk staat te zweten op

een enorme berg beddengoed voor één van mama's klanten, kan ze zich niet meer inhouden.

'Die klanten kunnen de kolere krijgen', verzucht ze. 'Hun kinderen zitten allemaal minstens zes jaar op school. 's Avonds mogen ze lezen of spelen met een poppenhuis. Het is oneerlijk. Ze doen hun strijk zelf maar!'

Als ze vervolgens boos de trap af loopt en op straat op een paaltje gaat zitten uitzweten, krijgt ze van haar moeder een enorme uitfoetering. Zodanig zelfs dat een open raam aan de overkant van het straatje op de eerste verdieping, mopperend wordt gesloten.

'Vooruit Lieke. Wat denk je nu wel', zegt Liekes moeder. 'Terug aan je werk en vlug een beetje. Als je voor een cent geboren bent, Lieke, zul je nooit een stui-ver worden. Zeuren zal je niet helpen, dat maakt het werk alleen maar zwaarder. Verstand op nul en doorwerken. En wee je gebeente als je brandplekken maakt omdat je niet aan het opletten bent!'

Even zwijgt Cato. Ze komt blijkbaar tot het besef dat deze openbare afstraffing voor de tienjarige Lieke toch echt wel heftig is en dat het werk zwaar is op een benauwde avond als deze. Ze geeft Lieke een aai over haar bol en op de trap naar boven geeft ze een toelichting.

'We hebben het geld echt nodig Lieke, anders hebben we geen eten of geld voor stof om kleren te naaien, dat snap je toch wel? Weet je wat? Als je de helft hebt gedaan, dan ruilen we. Dan ga jij sokken stoppen en het verstelwerk voor de klanten, en dan zal ik de strijk afmaken.'

'Ja mama', antwoord Lieke, gevolgd door een diepe zucht.

Lieke weet wat er van haar verwacht wordt. Er is geen ontkomen aan. Ja, ze wil ook eten. Voor eten moeten op de markten boodschappen gedaan worden. Voor boodschappen heb je geld nodig en dat geld komt alleen binnen als je op tijd en goed werk aflevert. Het is niet anders. Als Lieke soms echt opziet tegen het harde werken of het kou lijden, dan is dat uitsluitend als de situatie op dat moment ook echt slecht is.

Gaande haar eerste twee jaar van meewerken concludeert ze dat dit het patroon is waarin een arbeidersgezin zal blijven hangen. Ook haar eigen kinderen zullen voor een cent geboren worden.

'Nooit', belooft Lieke zichzelf. 'Nooit, nooit, nooit! Mijn kinderen zullen voor meer geboren worden dan voor een cent.'

'Maar hoe?', vraagt ze zich af. Evenzo goed beseft ze dat ontsnappen aan haar

eigen milieu vrijwel onmogelijk is. Het is toch ondenkbaar dat ze haar jongere broertjes en zusjes aan hun lot over laat en er zelf tussenuit trekt. Bovendien, waar moet ze heen? Wat moet ze gaan doen? Ze is veel te jong om voldoende te verdienen om op eigen benen te staan. En het zou natuurlijk ook ten koste gaan van de rest van de familie, die ze toch ook in haar hart heeft gesloten. Door haar werk in het gezin is er meer geld te besteden en heeft moeder meer tijd om werk aan te nemen. Hen dat extra inkomen onthouden, dat kan ik mijn broertje en zusjes toch niet aandoen. Nee, ik moet een ander plan maken om verder te komen.

Meestal tussen acht en negen uur 's avonds zitten voor Lieke de taken er op. De vier jongste kinderen liggen dan op bed en Lieke drinkt met vader en moeder een kopje thee. Daarna mag ze nog een half uurtje lezen. Van het schoolhoofd van de Sint Vincentius School, een strenge maar vriendelijke non, mag ze daar boeken lenen. Eigenlijk zijn het voorleesboeken voor de lagere klassen. Ze moet beloven er heel zuinig op te zijn. Als ze zouden beschadigen moet ze die zelf betalen, drukt de non haar op het hart. Lieke knikt bevestigend, maar hoe dat dan zal moeten, weet ze niet want eigen geld heeft ze niet. Ze vertelt dat van die boetes maar niet aan haar ouders. Als ze een boek uit heeft kan ze zich melden bij de schoolhulp, zij weet veel van boeken en kan wel weer een nieuwe meegeven. Ze leest "Brave hendrik", "moeder de Gans" en "Prikkebeen". Eerst leest ze nog langzaam, maar al doende gaat het vlotter. Ook verslindt ze vele gedichtenbundels. Lieke vindt het heerlijk om weg te dromen in de verhalen die ze leest.

Amsterdam 1841

Na twee jaar lezen van kinderboeken, vindt ze die langzaam maar zeker te kinderachtig. Ze heeft ook al flink in de Bijbel gelezen, maar dat is voor Lieke zeer taai en niet echt boeiend. Ze vraagt de schoolhulp, die langzaam een soort oudere vriendin voor Lieke is geworden, naar boeken waarin meer te beleven valt. Inmiddels kent deze schoolhulp de smaak en de rijpende volwassenheid van Lieke en snapt de frustratie van het meisje dat duidelijk toe is aan andere boeken dan kinderboeken. De schoolhulp werkt dan wel voor de nonnen die de school onder hun hoede hebben, maar zelf is ze geen non en woont niet op het naastgelegen klooster. Ook zij is een enorme boeken-

liefhebster en heeft toegang tot de stadsbibliotheek. Hier kan ze de boeken voor Lieke ook vandaan laten komen. Na zorgvuldig overwegen geeft ze Lieke achtereenvolgens "De Schildknaap" van Margaretha de Neufville mee, en als ze die uitheeft, "De Leeuw van Vlaanderen, of de slag der gulden sporen" van Hendrik Conscience. Lieke verslindt de beide boeken. Ze handelen over avontuur en liefde, iets dat bij Lieke enorm tot de verbeelding spreekt. Ze zou willen dat ze een jongen was en gewoon op avontuur kon gaan. Ze leest het verhaal van Jeanne d'Arc en ondanks dat zij al op negentienjarige leeftijd om het leven wordt gebracht beseft Lieke dat avonturen ook voor vrouwen weggelegd kunnen zijn, mits je er maar voor gaat. Maar om zoiets te kunnen, beseft ze, moet je wel relaties hebben of bijzondere kennis of vaardigheden. Of geld! En dat laatste is het belangrijkste, denkt ze.

Ik ben nu twaalf jaar, bijna dertien. Als ik twintig ben, dan is de kleine Geert twaalf, net als ik nu. Els is dan veertien, Carola zeventien en Hendrika achttien. Ze kunnen tegen die tijd allemaal mijn taak hebben overgenomen en in ieder geval prima voor zich zelf zorgen. Als ze dat niet doen is dat hun probleem! Mij hebben ze in ieder geval niet meer nodig. Als ik twintig ben vertrek ik! Dan ga ik ook op avontuur. En ik kom pas terug als ik veel geld heb om mijn kleine broertje en mijn zusjes te helpen.

2

Amsterdam september 1846

Cato de Keizer, Liekes moeder, hoort dat er bij het fabriekje aan de Lauriersgracht, een stukje verder om de hoek, personeel wordt gevraagd in verband met de geplande uitbreiding van de firma "Suikerraffinaderij de Kooy Jzn". Het lijkt Cato wel wat voor Lieke. Hendrika, het twee jaar jongere zusje, wordt door Cato opgedragen de huishoudelijke taken van de zeventienjarige Lieke over te nemen. Carola, het zusje dat onder Hendrika komt, werkt dan inmiddels al als was- en strijkvrouw, met Cato mee, terwijl Els het bestelde brood voor de bakker in de wijk rondbrengt. Cato die sinds het overlijden van Dirkje met harde hand het gezin bestiert, zegt Lieke de wacht aan.

'Lieke, jij gaat nu naar De Kooy en je zegt dat je wilt komen werken. Dan komt er vanuit die baan in ieder geval elke week geld binnen.'

Lieke is intelligent, niet te verlegen en ze zal bij haar sollicitatie haar woordje best kunnen doen, maar ze twijfelt of ze in zo'n fabriek, waar het vooral op zwaar mannenwerk aan komt, wel zal worden aangenomen. Een beetje terughoudend gaat ze naar het fabriekje en vraagt naar mijnheer De Kooy.

'Dag mijnheer De Kooy, ik ben Lieke de Keizer. Mijn moeder heeft gehoord dat u personeel zocht. Ik wil graag solliciteren. Ik kan lezen, schrijven en rekenen.'

'Zo, zo, meisje, dat ben je slimmer dan de meesten in mijn bedrijf. Ik heb alleen maar mannen in dienst. Die zijn sterk en die kunnen hard werken. Aan slimheid heb ik hier niet veel, als je maar sterk bent. Ik had liever gezien dat je oudere broer of je vader hier kwam solliciteren.'

'Mijn broer Dirk is allang dood en mijn vader is timmerman. En ik ben bijna net zo sterk als hij. Ik werk samen met mijn moeder als wasvrouw en sta elke dag met stokken grote tobbes was te stampen en te roeren. Bovendien mag ik van mama de afrekeningen maken en die bij de klanten incasseren.'

De Kooy is onder de indruk van Liekes manier van pleiten, maar hij vindt het vooral belangrijk dat ze zegt sterk te zijn.

'Wat ik al zei, ik zoek eigenlijk mannen. Denk jij dat je je tussen de mannen hier kunt handhaven? Krijg ik geen bonje met het werkvolk omdat ik een vrouw aanneem?'

'Ik zal geen aanleiding geven mijnheer De Kooy. Ik mag dan misschien ietsje minder sterk zijn maar ik kan hard werken en loop er nooit de kantjes vanaf. Dat

kun je van veel mannen niet zeggen.'

De Kooy moet grinniken om de manier waarop Lieke vecht voor een aanstelling.

'Weet je wat, ik wil het wel eens met je proberen. Kun je morgen om half zes beginnen? Dan kijken we eens een dagje hoe het gaat. Als het niet lukt stuur ik je weer weg.'

'Dank u mijnheer De Kooy, dank u wel. Ik zal er zijn om half zes.'

'Oh, ja, Lieke de Keizer, breng je ook brood mee voor rond het middaguur? Je mag ook thuis gaan eten. Er is dan altijd wel even een gaatje waarin het werk onderbroken kan worden.'

Als Lieke de volgende ochtend haar eerste instructies krijgt over wat er in de fabriek moet gebeuren heeft raffinadeur De Kooy al snel in de gaten dat Lieke bijzonder leergierig is en verantwoordelijkheidsgevoel heeft. Hij zet haar daarom onder zijn persoonlijke hoede in als "leerling klaarder" op de suikerziederij, het hart van zijn bedrijf.

De ruwe ongeraffineerde rietsuiker wordt met schuiten vanaf de, op het IJ, voor anker liggende schoeners en barken naar het pakhuis naast de fabriek op de Lauriersgracht getransporteerd. Hier aangekomen wordt de suiker door sjouwers, sterke mannen die hard moeten werken voor weinig geld, naar het magazijn op de bovenste twee verdiepingen gebracht. Deze sjouwers brengen de ruwe suiker vervolgens in kleine partijen naar de ziederij. Als eerste moet hier de suiker worden geklaard, een proces om onzuiverheden uit de ruwe suiker te verwijderen. Kwaliteitsafhankelijk gaat de ruwe suiker, samen met nauwkeurige aangepaste hoeveelheden water, kalk en eiwit in de ziedpan. Men mengt dit op en laat het geheel een nacht berusten waarna men vroeg in de ochtend vuur onder de pan brengt. Met een zorgvuldig getemperd vuur en onder onophoudelijk roeren om aanbranden te voorkomen, wordt het mengsel langzaam tot dicht tegen het kookpunt gebracht. Het mengsel van siroop, kalk en eiwit wordt zinderend warm. Boven de warme pan is het roeren in de stroperige vloeistof een zware afmattende klus. Lieke wordt op alle posities in gezet: pannenknecht, bereiden van kalkwater en eiwit, als stoker het vuur op aanwijzing temperen of juist opstoken, als roerder voorkomen dat de vloeistof aan de pan aanbakt en alle kleine klusjes die tussendoor gedaan moeten worden. De Kooy heeft het goed gezien, ze is leergierig en krijgt binnen een paar weken een goed gevoel voor het proces, de hoeveelheden water en grondstoffen die moeten worden toegevoegd en begrip van de ingrepen die nodig zijn om het

geheel goed te laten verlopen. Na een half jaar op de werkvloer wordt door De Kooy van haar verwacht dat ze nu wel zelfstandig de pannenknecht, stoker en roerders aan kan sturen. Lieke stelt hem niet teleur. Zelden of nooit laat ze de siroop aanbranden. Als onder haar aanwijzingen het proces zo ver is dat de gehele siroopmassa bijna op het kookpunt komt, laat ze het vuur maximaal smoren. Aan het vloeistofoppervlak vormt zich nu een dikke schuimlaag waarin de uit de ruwe suiker afkomstige onzuiverheden en vreemde elementen zich binden aan het eiwit en kalk. Dat bindende schuim wordt vervolgens voorzichtig door Lieke van het oppervlak geschept. Daarna wordt er een nieuw mengsel van eiwit, kalk en water toegevoegd, gestookt, geroerd en weer afgeschuimd. Door dit proces een aantal keren te herhalen, bevat de ziedpan tegen het middaguur een vrij heldere siroop. Deze siroop wordt, ter afsluiting van het klarringsproces, door een linnen doek gezeefd en in een schone pan overgegoten. Dan mag iedereen even uitblazen, een boterhammetje eten en een mok melk drinken. Het is Lieke toegestaan om een iets langere pauze te nemen. In dit uurtje, moet ze voor De Kooy met een boodschappenbriefje op de grachtenmarkt verse producten kopen, maar ze mag dat tegelijk ook voor thuis doen. Ze loopt dan met haar boodschappenmand langs de kleine handelsschuiten in de grachten die, strak langs elkaar met hun boeg aan de kade hun handelswaar proberen aan te prijen. Om de tweehonderdduizend Amsterdamse monden van voedsel te voorzien is het, zowel op de kade als op het water, een drukte van belang. Het is wonderbaarlijk dat deze bedrijvigheid vrijwel altijd in goede harmonie verloopt. Het is dan ook strak aan regels gebonden. Zo is het verboden met lege schuiten afgemeerd aan de kades te verblijven of op plaatsen te liggen die daar niet specifiek voor zijn aangewezen. Een schuit onbemand laten is al helemaal uit den boze. Er is een kade voor zuivelproducten en eieren, één voor groente en aardappelen, een andere voor fruit en tenslotte aan de westelijke Prinsengrachtkade, die voor vlees en vis. Om de vrije doorvaart van schuiten naar de markten en pakhuizen te kunnen garanderen en veilig te houden, is er voor iedere productgroep een eigen weekdag gereserveerd. Als Lieke in haar rondgang langs de kades de verse waren heeft verzameld, brengt ze die achtereenvolgens naar het chique woonhuis van De Kooy aan de Herengracht en de rest naar haar eigen thuis aan de Tweede Rozendwarstraat. Dan keert ze snel terug naar de raffinerij, waar het geklaarde mengsel in de schone ziedpan opnieuw tot net even onder het kookpunt moet worden verwarmd. Dit is een proces dat uren in beslag gaat nemen zodat vrijwel al het water de tijd

krijgt om uit te dampen en de siroop tot een warm vloeibare stroop indikt. Het is precies werk waar veel ervaring voor nodig is. De raffinadeur instrueert nu zelf de pannenknecht en de stoker die het vuur regelen. Terwijl Lieke de roerder meehelpt de suikersiroop met schrapers continu van de bolle vuurbodem van de pan te schrapen om te voorkomen dat de suiker in de siroop hier karamelliseert. Het is een delicaat samenspel van stoker en roerders, geleid door De Kooy. Als ondanks alle zorgvuldigheid de siroop dreigt te karamelliseren op de hete wand van de pan, kan De Kooy dit alsnog voorkomen door vlug kleine bolletjes bijenwas toe te voegen aan de siroop. De Kooy controleert continu de kwaliteit van de siroop. Als hij uiteindelijk tussen zijn vingers een stroopdraad kan trekken, wordt het vuur gedoofd. De hete vrijwel verzadigde suikerstroop mag echter niet afkoelen. Dat zou namelijk betekenen dat de vloeistof zou stollen. Is het eenmaal gestold, dan is het vrijwel onmogelijk het blok suiker zonder dat dit verbrand opnieuw op te warmen tot vloeibare stroop. Nee, ze laten het vloeibare goedje niet stollen. De hete stroop wordt onmiddellijk in kleine koperen ketels overgeschept. Deze worden vervolgens in een heetgestookte ruimte geplaatst, de zogenaamde "stoof", om daar in rust tot zuivere kandijnsuiker te kunnen kristalliseren. Na de kristallisatie blijft een klein restje siroop over dat vervolgens tot een iets mindere kwaliteit stroop wordt verwerkt.

Hoewel Lieke nu werk heeft met duidelijk meer verantwoordelijkheid dan de arbeiders die eiwit scheiden, kalk behandelen, sjouwen, stoken of de potten en ketels reinigen, krijgt ze maar een onevenredig karig loontje.

'Waarom krijg ik minder dan de sjouwers?', vraagt ze aan De Kooy.

'Je bent een vrouw! Dadelijk krijg je kinderen en dan kun je hier niet meer werken. Of dacht je soms dat we die koters hier tussen de hete ziedpannen laten kruipen?' Is zijn norse antwoord.

Een half jaar later brengt ze het nog eens te berde, maar De Kooy's antwoord laat niets aan duidelijkheid te wensen over.

'Als het je niet bevalt ga je maar ergens anders werken! Ik wil er niets meer over horen en daarmee is de kous af. Begrepen?'

Lieke denkt er teleurgesteld het hare van, maar laat de kwestie verder maar rusten.

Iedere vrijdagavond krijgen de personeelsleden van De Kooy, van hem persoonlijk een envelopje met het weekloon. Voor Lieke is dat gevuld met twee gulden en vijftig cent. Zonder dit haar moeder te zeggen, neemt ze vanaf haar eerste werkweek die vijftig cent uit het zakje. Dat wekelijkse